

6993

SMÅLAND

Skede

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

Nilsson, C.G., 1934

Svar på ULMA:s frågelista M 25 Jaktens och
fiskets betydelse för hushållningen

20 bl.4:o

1 tidn.urklipp

Tillägg till ovanst. exc.ur brev 20/3 -34

2 bl.4:o

6993

Jaktens och fiskets betydelse för hushållningen

Att fisket ingått som en viktig beståndsdel i den allmänna hushållningen synnerligast hos den fattigare befolkningen inom Skede förstår man av de många torpställen och backstugor som ännu under senare hälften av 1800-talet voro belägna i äns omedelbara närhet.

Inom socknen fanns också fordom en mängd boställen för underofficerare vid Smålands husarer och Kalmar regemente som, jämte socknens många Hautboister, Trumslagare, husarer och soldater sysslade mycket med jakt och fiske, både för nytta och nöjes skull.

Det egentliga fisket här som var nä-

2

got lönande för domdags och ända till
Stenkvill-Klinte Kraft A.B. (numera
Smälands Kraft A.B.) 1909 och 1910 om-
skapade naturen, var pärlfiske. Wiesel-
gren inflikar i sin Smäl. beskr. (III D.
s. 180) om en förmögen bondsläkt i Vet-
landa som 1815 hade förvärvat sin ri-
keedom genom att sälja äkta pärlor. Hu-
set på denna släktgård, nämligen
ett stenhus i Byestad, Vetl. kallas än
i dag för "pärlhuset."

På de ärligen återkommande frimark-
naderna här på orten, som besöktes av
guldsmeder från Vimmerby och Eksjö,
fann man uppköpare till de funna
pärlorna.

De fattiga, som hade råd och lägen-

hel att hålla sig med gris försummade, i samband med sökandet efter pärlor, ej att tillvarata själva musslan i skalet till svinföda.

År 1917 påträffades i en gren av Emån, som icke blivit berörd av nämnda kraftbolags uppställningar, nämligen i Bäckседа socken, en äkta pärla som inköptes av guldsmed Fredbom i Vetlanda för 250.- kronor.

Av ätliga fiskar voro strömmarna här rika på laxöring och gäddor samt framför allt kräftor. Dessa senare som plockades både för köttets och skalets skull kunde ge ätskilliga torpare och bäckstugusittare en liten inkomst. Köttet saltades nämligen ned och såldes

till herrskaperna i Vtlanda i kannvis
och kräftskalen avora ett beqärligt
svinfoder. Skäftorna fängades före 1880,
innan en inskränkning i fängsttiden kom
till stånd, under hela den varma ärs-
tiden då man kunde gå i vattnet, samt
hålst vid lyse som utgjordes av törebloss.

Laxöringarna fängades på krok, ti-
digt på våren i s. h. stängmete och på
sommaren genom slängmetning. Det
förra sättet var att krycha trinner i bö-
dernas gårdesgårdar i vars smala ändra
man band en c:a 3 fot lång ^(om krigs försedd) stafs omkring
2 fot från trinnans (stängens) spets. Fyll
agn användes siling eller alling och stän-
gen stackes så ned med sin spets i ä-
botten, där man visste laxöringen
X 15 ä 20 fjog var en lätt sak för en man
att då kunna plocka upp på en kväll eller natt.

5
hade sitt tillhåll. Dessa meten vittjades sedan varje morgon och om fångstmetaden ej var så vidare givande, var det i alla fall nymalitet att få äta fisk tidigt på varen. På ett hundratal utsatta brokar kunde under en natt i regel ej bli större fångst än man på en vidja kunde bära den hem i handen. Stångmete kunde givetvis ej utsättas förr än strömmarna blivit isfria och silingarna av värrelsens strålar lockades in på grundare vatten där de läto sig fångas antingen i sällingar (päll) eller på mete.

Stångmetningen tillgick så att den metande gick mitt i en mot strömmen och slängde ut sitt mete (reven) först åt ena - och sedan åt andra sidan. En

sådan metare hade största förutsättin-
gen dels att få napp men också lätt att
kunna lös göra revet eller kroken då
denna titt och tätt fastnade bland
stenar och bräte på åbotten.

En i mina pojkar mycket skicklig släng-
metare var en husar Thorsvall under Bösa i
Skede, och en 8-ä 10 kg. laxöring var inget
ovanligt för honom att meta upp på dagen.
För den däremot, som var mindre erfa-
ren i slängmetning var detta en rätt
så mager "födskrot."

Est annat sätt som gav rikare lön
för mödan var nämligen att nättja.^{x)}
Varje byelag, vars åger gränsade intill
Emån eller den s. k. Skede-ån innehade
ett långt nät som räckte så gott som

^{x)} Se vidare
s. 22 f.

ULMA 6993. C. G. Nilsson. 1934
SMÅL. ~~6993~~. SKEDE
Frgl. M 25

från strand till strand. Då man nu gjorde
bruk därav skötte två man nätet d. v. s.
en i varje ånda som kvarhöll den undre
tälningen vid åbotten med foten varvid
den andra tälningen hölls över vattenskan.
Sedan gällde det för några karlar att ovan-
för eller framför nätet springande och
sparkande i vattnet samt slående med
påkar skrämma öringarna mot nätet.
Då man trodde sig ha fisken framme o.
innan denna hann vända, drogs i hast
undre tälningen upp och i nätet, som
utsträckt då hade formen av en häng-
matta kvarhölls fisken medan karlar-
na hopsamlade den i sina säckar s. k.
fiskapösa som i remmar eller grova
snören hängde över ateln. När man

så flyttade sig fram undan för undan, kilometer efter km. då kunde det bli fisk både till husbehov och till avsalu. Något avseende vid mitt eller ditt fiskvatten hörde jag aldrig talas om men väl att vattnet icke var bytt och därför tyckte väl var och en att de, likt förfäderna sedan uråldriga tider, hade rätt att fiska var de ville. Sedan början av 1880-talet har inget rättjande förkommit i omförmålda å och de som sist utförde detta var Götstögge byalag.

Ännu ett fångsträtt nämns i detta sammanhang nämligen. Mindre grenar av ån, s. k. kviller vilka skiljdes från själva huvudströmmen medelst en holme eller ö torrlades genom fördämning.

ULMA 6993. C. G. Nilsson. 1934
 SMÅL. ~~ÖÖÖÖÖÖÖÖÖÖ~~. SKEDE
 Frgl. M 25

9

gar och kunde sedan länsas på varje slag av fisk som där fanns. Under torra somrar, såsom t. ex. 1868 tillämpades denna metod i ganska stor utsträckning av närboende torpare och backstugusittare som då t. o. m., där det passade, torrlade stora åfäran stycktals genom att leda vattnet andra vägar. En som var mästare i denna konsten var "Jödde i Stensryd" (Jonas August Danielsson) född i Skede den 8/3 1837. Laxöringarna lät sig då lätt fångas med blotta händerna sedan de i någon liten vattenhåla blott fått gömma huvudet under en sten.

I höljarna^x eller lugnare vatten hade gäddorna sitt tillhåll och fångades antingen med snärja eller juster. Justeringen^x Utt. höljerna. I den hölja

gick bäst på nattetid vid bloss, och en
 backstugesittare under Skede Prästgård,
 Johannes Pettersson, född i Eksjö den 26/11 1819
 hade före min tid drivit detta senare som
 yrke. Lika långt från hans stuga var ett
 större lugnvatten, kallat "tvötängerna" där
 Johannes i sin öka (eka) försedd med ett
 väldigt bloss i aktern för omkring om nät-
 terna och justrade gäddor bland vassen.
 På sin ålderdom gav Johannes sitt miss-
 nöje tillkänna över försämrat fiske
 i följande ordalag: "Förv i vaden
 (världen) to gäddera svalj imilla hol-
 ma men nu finns då inte ett enda beu."

Solgen, som omkransas av socknarna
 Skede, Mellby, Høreda, Huli och Edshult

11

var fördom synnerligen fiskrik. (Se Rogbergs Smäl. beskr. s. 997-998.) Den förutnämnda Skede-ån bildar avlopp för Solgen och vid Målarps kvarn, som före sjöregleringen låg vid gränsen mellan Skede och Mellbysocknar, fångades ål i stor myckenhet i s.k. kistor. För ett 40-tal år sedan hörde jag berättas att efter en ovädersonatt när mjölnaren på morgonen vittjade sina kistor blev han nästan försträckt vid åsynen av den stora fångsten. Huru många ålarna voro blev aldrig bekant men så mycket sipprade ändå ut att de lär ha varit flera än dagar i ett år. En så stor fångst gick ej åt avyttra på de vanliga avsättningsorterna nämligen Eksjö² och Vetlanda, utan han fick göra resor

x Se även min art. i Smäl. Tidn. nr 149 B år 1930 "En rundtur kring Solgen."

ända till Jönköping för att sälja åt.

Om Mellby-bornas mörtfiske i Solgen,
se min ramsa som insändes till Landsmåls-
arkivet den 11/4 1930!

En annan sjö som måtte ha varit rik
på mört var Värnen eller s. k. Frollebo-sjön
mellan Lennhult och Nye socknar. När
den omtalade Jonas Pettersson i Virkesbo,
Nye, hade sina nät ute i Värnen 18-24 maj
1817 under den veckan mörten lekte, fick
han 299 mörtor och vid samma tid 1818
blev fångsten 214 mörtor, detta enl. hans
egna anteckningar i sin "Dag-Bladd."

Nämnde Jonas Pettersson har även
gjort en annan uppteckning i sin dag-
bok som sprider en smula ljus över
forna Riders gästabad. När hans mo-
x. I Värmland sades mörten leka då allövet var i storlek som
rättörson. Detta enl. uppgift av min far som var född i Vämen 1835.

der, Kristina Germundsdotter, skulle begra-
vas den 7 april 1839 inköptes bl. a. den 30 mars
till begravningskalaset 3 1/2 skålpund lut-
fisk och detta parti kostade 31 skilling 6 rst.

Lutfisk var, och är mångenstädes än i
dag, en stäende rätt vid jul. Skinnst
togs förr noga tillvara, innan fisken
lades i luten, till klarskinn för kaffe.
I brist på skinn användes stora fiskfjäll
för samma ändamål, men allē så dant
har kommit ur bruk.

Alskinn brukades till remmar synner-
ligast vid millabännet* på tröskelagan.

Alfett ansågs bra att smörja röda och
gläckiga ögon med både in- och utver-
tes, men sades också bota oronsusning
om svart ull insmordes därmed och

* Det band på slagan som binder drumpeln vid hännvalen.

ULMA 6993. C. G. Nilsson. 1934
SMÅL. ~~BÖCKER~~. SKEDE
Frgl. M 25

stoppades i öronen.]

Kräftstenar voro bra att stoppa i öronen till att utdriva skräp, men förordades även sönderstötta mot magsyra varav en god knivsudd skulle intagas i sånder i vatten.

Förutom Falgen, där en del skedebor har fiskrätt finnes ett par andra sjöar nämligen Fagerhultssjön som utgör gränser mellan Skede och Stråkskuli, och Trängen som skiljer Alseda och Okna från Skede. Trängen var fordom rik på kräftor och Fagerhultssjön var berömd för sina fina abborrar. I denna senare brukade en "trollgubbe, Per Ammen" (Petter Amandus Jonsson*, född i Skede 14/7 1787 och boende

* Om Per Ammen se min art. i Sv.-P. n:r 98 år 1920!

under sin livstid i Solberga, Skede), stundom idka nätfiske men aldrig i sällskap med någon människa. Det oaktat, enligt vad åsyna vittnen berättat, hade han merendels hjälp i båten då han sysslade med sina nät. (För övrigt se om "Per Ammen" i "Medd. från N. Smål. fornminnesförening" III (1914) s. 56.')

En annan sägen kan läsas i samma "Meddelande" V (1919) s. 37 då Benihorn bjöd sin kusin Benismack på fiskkalas i Nattjekull i Nye.

Fakten

Medan jag nu är inne på tal om trollgubbar må jag först inflika om en tilldragelse, berättad av min granne S. Märten Mårtensson, född i Bälaryd 1881 och sedan 1925 varit boende i Skede. Historien är följande:

16

Då smeden Iven Johansson i Bälaryd en gång i slutet av 1880-talet var på bostället: lög i Fälle och tröskade sin gröda kom storskytten Karl Månsson i N. Falberga och frågade smeden om han sett till någon hare. Smeden upplyste att han så gjort, men tillade att "den haren har inte du." Detta var en stor förnärmelse för storskytten Kalle Månsson och han gav sig hundan på att han skulle ta haren så framt det inte var en trollhare. Han gav sig iväg med sina hundar och om en stund var drevet i full gång. Det dröjde icke heller så synnerligen länge förrän även ett skott hördes smälla men det oaktat lysnade drevet ej. Då skrattade smeden, och sade till P. Märten Mårtensson, som då var en liten parvel, men höll

130
smeden sällskap på logen: "Skjuta då, får
han, men den baren tar han inte." Senare
hördes ytterligare ett skott men när kväl-
len kom fick Kalle Månsson gå hem utan
att ha fått den märkvärdige baren. Då
han på hemvägen åter passerade förbi lo-
gen var han alldeles ursinnig på smeden
och menade att denne var orsak till den
misslyckade jakten och hotade med att
detta skulle smeden nog få igen ty, som
han sade: "än var han kaptin (kapten)
över trollskyttera."

I Skede var mycket vanligt förr att ut-
sätta giller, dels snärjer i skogen däri man
fångade både orr- och tjäderfågel men ä-
ven en eller annan hare. Ett annat gil-

ler var utsterstochar som gillrades vid något gärdsgärdshål eller annat kryphål där uttern hade sin gång. Råvar fångades i sax men även i s. k. råvgropar. Om detta senaste sättet se Aldens "Fågelpulver" s. 118. — Ett ganska vanligt sätt att fånga råvar för ett 50-tal år sedan var på giftiga betar, som utan vederbörligt tillstånd utlades. Giftet som användes var då stryknin som ankom i brev från anförvanter i Amerika.

Att skjuta tjäder vid bloss, se närslutna klipp. En annan rätt givande jaktmetod var att bulvana. Det var huvudsakligen orrar som kunde skjutas för bulvan. Skytten höll sig då döld i en risboja eller bulvanboja medan en annan med

en skarra skrämd upp orrarna i skogen.

En hare bars aldrig hem med vidsittande huvud utan detta avskars efter örnen d.v. s. örnen skulle ej följa med huvudet, ty det ansågs ^{att} om en havande kvinna fick se en död hare med huvudet på befärad man att fostret kunde få kluven läpp eller bli s. k. harmunt. Hade man hund med sig på jakten gavs huvudet jämte inmålet eller inkrämset åt hunden. I den öppnade buken instäcks sedan litet granris.

Hartassar användes till krittborstar, d.v.s. att borsta bort krittskrivningen med på den svarta tavlan i skolan. Därav härleder sig väl också uttrycket "slåta över med hartassen."

ULMA 6993. C. G. Nilsson. 1934
SMÅL. ~~6993~~. SKEDE
Frgl. M 25

Hartassar brukades även vid skoputsning, nämligen till att smeta på blanksmörjan med.

Rädd som en hare är ett uttryck som förekommer, likaså "då får di ta harar för." Detta senare syftar i regel på att ersättningen blir ringa eller t.o.m. uteblir för ett verkställt arbete.

Vingarna efter stora fåglar såsom orrar och tjädrar brukades till sopvingar. Men även hönsvingar användes för samma ändamål. Detta sedan de först ^{omsorgsfullt} stekts i bakugn när denna efter ett bak blivit lagom varm.

Av grävlingsskinn förfärdigade man jaktväskor.

Brunshults Kreds d. 3 mars 1934

C. G. Nilsson

ATT SKJUTA TJÄDER VID

Nr. 5 BLOSS. *17/10 1922*

de mörka höstnätterna var för 40 à 50 år sedan mycket vanligt i Småland.

Detta tillgick sålunda: Något innan skymningen gick gårdens folk på var sitt håll till olika delar av skogen för att »lyssna». Just i skymningen flögo tjädrarna med buller och brak upp i träden för att vila över natten. Spejaren lade då ett märke, en käpp eller gren, som utmärkte riktningen från hans plats till den gran eller tura, där fågeln satt. När det så blivit tillräckligt mörkt, smög sig lyssnaren tyst fram. I förväg voro blossen iordningsställda. De bestodo av en järnkorg på en lång stång. Korgen fylldes med torr tjarved som antändes, då man kom till »lyssningsstället». På sidan om det högt burna ljuset gingo två skyttar med spända bössor, efter dem bar den tredje tjarvedspåsen, medan de övriga i sällskapet stodo vid märket och genom rop: »höger, vänster», reglerade riktningen. Blossen upplyste träden så starkt, att fåglarna lätt blevo synbara å sina platser. Var natten riktigt mörk, kunde flera tjädrar skjutas i varandras omedelbara närhet, ja i samma träd.

Så gick det hela natten, på lyssningsställe efter lyssningsställe. Vid god tur fick man en hel börda med vilt, skrives till Sm. T.

"Nättja"

"Beträffande bruket att nättja kan jag endast f. n. meddela att det byalag, näml. Götshögle, som sist drog nät här i ån hade en backstugesittare på sina ägor, Jonas i Ekelund - gementligen kallad 'Jödd i Gata' - som var nätbindare och denne förvarade nätet samt lagade det samma, när det blev söndertrasat. För detta sitt besvär, jämte det att han deltog i nättjandet, fick han troligen sin andel av fisken i likhet med de övriga byborna. Omständigheten att dra nätet skedde så till vida att de äldsta gubbarna i byn fick sköta nätet, medan de yngre fingo på sin lott att springa i ån och skrämma fisken mot nätet. Om några föreskrifter fanns rörande byalagets gemensamma nät eller

ULMA 6993. C. G. Nilsson. 1934
 SMÅL. ~~ÖÖÖÖÖÖÖÖ~~. SKEDE
 Frgl. M 25

några byapapper som berörde den saken
såväl som bytet av fisker, känner
jag ej och alla de gamle i nämnda by
som fanns i min ungdom har nu
gått ur tiden."

Ur brev från C. G. Nilsson d. 20.3.1934.

ULMA 6993. C. G. Nilsson. 1934
SMÅL. ~~DÖDRETT~~. SKEDE
Frgl. M 25